

De

Reformatie

INSPIREREND KERK ZIJN

In memoriam:
prof. dr. C. Trimp

**Radicaal
discipelschap**

**Concrete
christologie**

**Twitteren tijdens
de kerkdienst**

Calvijn in de 21ste eeuw

Neocalvinisme en 'new calvinism'

COLOFON

De Reformatie verschijnt om de andere week en is een uitgave van Stichting De Reformatie.

Bestuur drs. Bernard Bos (voorzitter),
Herman Rozemuller (penningmeester)

Kernredactie drs. Bas Luiten (hoofdredacteur),
drs. Heleen Sytsma - van Loo (eindredacteur),
drs. Bram Beute, prof. dr. Ad de Bruijne,
drs. Janneke Burger - Niemeijer, dr. Hans Schaeffer
Brede redactie Kernredactie plus prof. dr. Erik
de Boer, prof. dr. Sander Griffioen, prof. dr. Gert
Kwakkel, Jan Westert
Beeldredactie drs. Frouckje van der Wal

Alle stukken voor de redactie bij voorkeur per
e-mail: redactie@dereformatie.nl.
Eventueel per post naar Redactie De Reformatie,
Fontanalaan 3, 5624 KN Eindhoven. Alles wat
met (abonnementen)administratie te maken
heeft naar info@dereformatie.nl of per post naar
De Reformatie, Postbus 89, 7730 AB Ommen.

Opmaak IDD concept.communicatie.creatie |
www.idd.nu

Druk Kon. BDU Grafisch bedrijf

Administratie

De Reformatie, postbus 89, 7730 AB Ommen
info@dereformatie.nl /// tel. 0529 - 43 88 96

Advertenties

Nico Postuma, tel. 0341 - 84 21 47,
tel. 06 - 139 959 05 /// adverteren@dereformatie.nl
Contracttarief op aanvraag

Abonnementen

€ 52,50 per jaar /// studenten € 19,50 ///
buitenland € 130,-
- abonnementsjaar loopt van 1 januari t/m
31 december

De Reformatie is op Daisy cd-rom verkrijgbaar
bij de Chr. Blindenbibliotheek voor blinden en
slechtzienden. Tel. 0341 - 56 54 99.

*Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het
niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.*

www.dereformatie.nl

MARTELEN

BAS LUITEN, HOOFDREDACEUR

In de afgelopen tijd werden we opvallend vaak geconfronteerd met martelpraktijken. De berichten daarover nemen toe, compleet met details en foto's. Het is ontstellend wat mensen elkaar kunnen aandoen. Op CNN was onlangs een documentaire in elkaar gezet, om te tonen wat er tijdens verhoren allemaal gebeuren kan. Op die manier komt het heel dichtbij, alsof je erbij bent.

Aan de ene kant vraag je je af waar dat goed voor is. Wie zit op dit soort beelden te wachten? Ze kunnen dagenlang op je netvlies blijven staan. En kan het mensen ook niet op ideeën brengen? Aan de andere kant is het nodig dat de realiteit wordt getoond. De journalistiek is er niet om de werkelijkheid te verbergen of mooier te maken dan die is. Hoe ontluisterend het ook is, hier toe zijn mensen in staat, dit gebeurt. Het is nodig dat dit bekend wordt, dan kunnen we er hopelijk wat aan doen. Al lijkt iedere actie of petitie een

druppel op een gloeiende plaat. Maar er is ook een andere kant. Toen Jezus met zijn leerlingen aan tafel zat en het avondmaal instelde, zei Hij dat één van hen Hem zou verraden. Hun reactie was opvallend. Ze werden niet boos op elkaar. Ze vroegen niet: 'wie is die schoft?' Maar ze werden bedroefd en vroegen één voor één aan Hem: 'Ik ben het toch niet?' (Marc. 14:19). Kennelijk hield ieder zichzelf daartoe in staat. Ieder van hen zou dit kunnen doen: een volstrekt onschuldige man, nog wel de Zoon van God, uitleveren aan zijn vijanden! Ook daarom grijpen die berichten zo aan. Ze zijn niet alleen verschrikkelijk, maar we kijken ook voortdurend in een spiegel. Het zit allemaal in de diepte van ons eigen hart. Het is de diepte van de zondeval, die gruwelijk zichtbaar wordt en waar iedereen in deelt. In die diepte daalde onze Heiland neer. Hij heeft het allemaal ondergaan. Om stil van te worden.

IN DIT NUMMER

272

IN MEMORIAM

PROF. DR. C. TRIMP

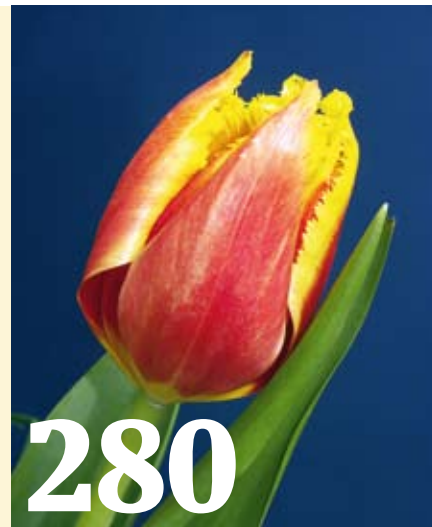
Op 9 maart jl. overleed prof. dr. C. Trimp op de leeftijd van 86 jaar. Hij was van 1970 tot 1992 als hoogleraar 'ambtelijke vakken' of 'diaconologie' verbonden aan de TU in Kampen en daarnaast jarenlang redacteur van De Reformatie.

276

GODS SOEVEREINITEIT EN DE SAMENLEVING

Calvijs nadruk op Gods soevereiniteit werd ruim een eeuw geleden door Kuyper en Bavinck toegepast in hun visie op de plurale inrichting van de samenleving. In de afgelopen decennia groeit de aandacht voor dit neocalvinisme in het buitenland.

280

MEER GEREFORMEERD DAN EVANGELISCH

Het 'new calvinism' vat de vijf kernpunten van het gereformeerde gedachtegoed samen in het Engelse acroniem TULIP. Maar hoe gereformeerd zijn evangelische christenen eigenlijk als hun calvinisme zich tot die vijf kernpunten beperkt?

EN VERDER

285 COLUMN RADICAAL DISCIPELSCHAP /// 285 WWW.DEREFORMATIE.NL /// 286 CONCRETE
CHRISTOLOGIE /// 288 BIJBELTAAL DORST ONDERWEG /// 290 BOEKBESPREKING BIJBELS SPREKEN
OVER SCHEPPING /// 292 WANDELEN MET GOD VASTEN: EEN BELANGRIJKE OEFENING IN HET LEVEN
MET GOD /// 294 LOKAAL TWITTEREN IN DE KERKDIENTST /// 296 NIEUWS EN PERSBERICHTEN ///
296 UIT DE KERKEN

Theoloog ten dienste van de prediking

In memoriam prof. dr. C. Trimp

TEKST: KEES DE RUIJTER, HOGLERAAR PRAKTISCHE THEOLOGIE AAN DE TU IN KAMPEN /// FOTO: RD

Graag neem ik u mee naar het kerkgebouw aan de Ebbingestraat in Kampen. Het is 13 april 1970.

De nieuwe hoogleraar ambtelijke vakken, dr. C. Trimp, zal straks zijn inaugurele rede houden. Dat moment kies ik als ingang voor dit in memoriam. Veel momenten uit zijn leven trekken aan je voorbij, nu professor Trimp gestorven is. Maar dit is wel een veelzeggend kruispunt voor hem.

Hij is dan ongeveer op de helft van zijn leven (44), weten we nu, en hij staat dan aan het begin van zijn docentschap. Vanaf nu is zijn leven eraan gewijd studenten op te leiden tot prediker, dienaar van Christus. Toch is het niet alleen een begin, ook een afsluiting: van een periode van intensieve dienst in het midden van de gemeente. In een tumultueuze tijd was hij een betrouwbare voorganger gebleken.

Op dat kruispunt van zijn leven is hij aangekomen die 13e april. En programatisch houdt hij zijn rede onder de titel 'De volmacht tot

bediening der verzoening'. *'Ieder die hem gekend*

Je kunt het omschrijven als

een lofzang op de uitde-

ling van de vrede met God,

zoals die in de prediking

plaatsvindt. Tegelijk is het

een krachtig theologisch

pleidooi voor een homile-

tiek die recht doet aan de Schrift als

Woord van God en het ambt als door

God gegeven.

Zo bezien is dat kruispunt van zijn

inauguratie een moment waarin de

betekenis van zijn leven helder oplicht.

Van dominee naar hoogleraar. En dat

alles in een doorgaande theologische

ontwikkeling.

Dominee Trimp Zelf was ik toen derdejaarsstudent. We kregen een nieuwe prof. Zijn vak was al sinds een paar jaar nauwelijks meer gegeven. Eindelijk zou het gehavende docentencorps weer op sterkte gaan komen. Na de zware zestiener jaren wekte dit feest verwachtingen van betere tijden.

Maar voor mij persoonlijk was er iets extra feestelijk die middag. Hij was namelijk 'mijn' dominee. Van mijn twaalfde tot mijn achttiende heb ik

hem als voorganger meegemaakt in de kerk van Voorburg. En wat zijn die jaren vormend geweest. Natuurlijk vond je het als catechisant gewoon wat daar gebeurde. Maar achteraf heb ik vaak beseft wat een bijzonder onderwijs we daar kregen. We werden op elementair theologisch niveau vertrouwd gemaakt met de gereformeerde leer. Vanzelfsprekend was de belijdenistekst steeds vertrekpunt, tot de Dordtse Leerregels toe. Maar altijd steeg het onderwijs daar bovenuit tot een verhaal dat je meenam naar de grote geheimen waar de kerk mee geleefd heeft in haar omgang met

God. Natuurlijk kwamen

er voorliefdes langs: wat

is nu het eigene van Gods

verbond, wat is de 'sacra-

mentele spreekwijze'. Maar

altijd werd het in het grote

kader gezet. En langzamer-

hand ging dat onderwijs

een geheel vormen met de

zondagse preken.

Intussen onttrekt er zich veel aan je

catechisantenooi. Maar langzamer-

hand ga je daar ook wat van ontdekken.

Een pastor met warm meeleven die op

zijn Solex al die adressen langs ging.

Een wijze raadsman die zich niet voor

iemands karretje liet spannen. En dan

was hij ook nog geleerd. Hij had naast

al dat domineeswerk, dus in de pasto-

rie, een proefschrift geschreven. En hij

aarzelde niet om op een avond voor de

jongelingsvereniging over Nietzsche te

spreken. Maar opvallend genoeg wist

hij zulke verhalen wel zo te vertellen

dat ze voor ons gingen leven.

Die dominee kozen de kerken uit om

dominees op te leiden voor het ambt.

Gereformeerd theoloog Opvallend is dat de Amsterdammer Trimp toch in Kampen ging studeren. Hij was

vertrouwd met de grote namen van de VU-theologen, hoorde hen ook preken in zijn gymnasiumjaren. Maar hij werd samen met een paar vrienden naar Kampen getrokken door het genie van K. Schilder. Wat een verrassende open omgang met de Schrift legde die aan de dag. En dat gepaard aan een brede kennis van de gereformeerde traditie.

En wat was hij blij met de vorming die hij ontving van KS. Toen hij in de zeventiger jaren een student opdracht gaf voor een preek over Zondag 5 zei Trimp in volle ernst dat je dan wel de 100 bladzijden van Schilders Catechismusverklaring over die zondag moest doorspitten...

Toch is hij geen Schilder-adept geworden. In Kampen raakte hij behalve met Bavinck vertrouwd met Calvijn, Luther, Bucer. Zo groeide de liefde die zijn leven zou beheersen: de theologie van de Reformatie. Het is een zegen om gereformeerd te zijn, dat straalde hij uit en daar wilde hij voor staan. Hij schreef er in de actualiteit van de zestiger jaren zijn brochure *Wat is gereformeerd?* (1963) over.

Theologisch werk Gereformeerde dogmatiek: daar klopt het hart van de theologie, waar de leer van de Schrift wordt overdacht in de grote vragen die door alle eeuwen heen aan en in de kerk gesteld zijn over het evangelie. Daar klopte ook Trimps theologische hart. En steeds ging zijn aandacht weer uit naar de leer van de Schrift. De Reformatie had het 'sola scriptura' als adagium gekozen. Maar wat betekent dat concreet in de omgang met de Schrift en wat is daarmee gezegd over haar gezag? Over vragen die vanuit de modernere theologie urgent waren schreef hij *Betwist Schriftgezag* (1970). Intussen was al die theologie geen

bezigheid in zichzelf. Altijd was daar de bepalende horizon van kerk en prediking. Maar ook verder voelde hij zich gedrongen om zijn theologisch werk vooral te richten op de kerk. Toen in de vijftiger jaren dr. Woelderink bezwaren tegen de Dordtse Leerregels formuleerde, was dat voor Trimp aanleiding om de gereformeerde leer van Gods verkiezing breed te verdedigen in *Tot een levendige troost Zijn volks* (1954). Want de kiezende liefde van God in Christus is niet minder dan de schat van Christus' bruid. Dat was de toonhoogte en de tendens van zijn theologiseren. Vanaf zijn eerste bundel preken (1954) zie je hoe zijn aandacht zich richt op de geschiedenis van Gods heil, een aangelegen onderwerp binnen de vrijgemaakte kerken. Trimp diept het thema uit in een indrukwekkend proefschrift waarin hij Barths gedachten over heilsgeschiedenis analyseert – en bestrijdt – en zich en passant confronteert met Bultmann, en G. von Rad. Zo'n proefschrift lezen niet veel mensen. Maar de vrucht ervan werd zichtbaar in zoveel jaren prediking en preekonderwijs. En vaak dringt zijn preekwerk ook door in zijn theologische werk. Lees hoe hij Matteüs 22 uitlegt in de leer van Gods verkiezing (*Tot een levendige troost*) of hoe Sebna en Eljakim voor je gaan leven (*Ministerium* 1982); dan ontmoet je de prediker Trimp.

Als mens In de prediker ontmoet je natuurlijk altijd de mens. Maar wie kan een mens doorgronden? Wat we over een ander zeggen, is dan ook alleen een indruk. Maar ieder die hem gekend heeft zal het zeggen: wat een vriendelijk mens was hij. Zijn vriendelijkheid was 'alle mensen bekend'. Er zat iets bedachtzaams in zijn optreden, altijd erop gericht de ander recht te doen. Confronteren lag niet in zijn aard. Eigenlijk werd hij nooit boos. Behalve als iemand tekort deed aan de eer van God, of als hij *meende* dat iemand tekort deed aan het werk van God. Maar dan kon hij ook echt toornig worden. Er zat dan soms iets verschroeiends in zijn woorden: heilige verontwaardiging. Maar wat was hij gemoeidelijk in de omgang. Daar zat ook achter dat hij veel wat mensen bezighield in het alledaagse, beschouwde als kouwe drukte. Liever hield hij zich bezig met de diepere dingen en vragen die er toe deden. Dat betekende soms overigens dat dingen wel eens langs hem heen gingen. Dat een catechisant zijn vraag en antwoord spiekte, of dat een student zijn tentamen niet goed had voorbereid, het leek hem te ontgaan. Soms dachten mensen daardoor dat hij wel eens wat buiten de praktijk

stond. In ieder geval was het voor hem moeilijk denkbaar dat je het bewust zou laten afweten. Je zou hem kunnen typeren als een 'kind in het kwaad' (1 Kor. 14:20). En dat nam je misschien nog wel het meeste voor hem in. Hij leefde wat hij preekte. Zo wil ik hem hier ook graag gedenken en blijvend in gedachtenis houden.

De jaren '60 Trimp heeft zijn eigen plaats gekend in de strijd van de jaren '60. Ik noem twee momenten uit die tijd. Allereerst valt zijn rol bij de verschijning van de Open Brief op. In enkele scherp analyserende artikelen komt hij tot een radicale afwijzing en een Open Antwoord-brief die er niet om liegt. Wat maakte zijn pen zo scherp? Zelf heb ik er fel verzet in beluisterd tegen een relativeren van de gereformeerde erfenis. We hebben als gereformeerden de Bijbel weer teruggedregen. We zijn gezegend met een confessie die ons leert het evangelie na te spreken en zo ons te laten invoegen in de kerk van alle eeuwen. Maar dat geef je dan toch niet prijs! Dat was wat hij zag gebeuren in publicaties van de auteur van de Open Brief, ds. B.J.F. Schoep. Trimp heeft de Open Brief nooit los kunnen en willen

‘Veel wat mensen

bezighield in

het alledaagse

beschouwde hij als

kouwe drukte’

‘Het is een zegen om gereformeerd te zijn, dat straalde hij uit en daar wilde hij voor staan’

lezen van dat in zijn ogen reductionistische en anti-confessionele denken. Hoe kun je zoveel reserve aan de dag leggen ten opzichte van de reformatie! Heilige verontwaardiging, dat heb ik gehoord in de scherpe analyse.

Hoe heilig die verontwaardiging was bleek uit het tweede moment dat ik noem. Trimp heeft zich ingespannen om de partijen die zich roerden in het conflict om de tafel te krijgen. Hij heeft gebeden en gewerkt om elkaar als broeders recht in de ogen te kijken en samen een weg uit de polarisatie te vinden. Ook deze vriendelijkheid mag alle mensen wel bekend zijn!

Goudmijn Hoe zelfstandig Trimp was in zijn theologiseren, blijkt uit zijn omgang met de bronnen. Hij genoot ervan om diep in het Latijn van de reformatoren te duiken. Dat was werken in de goudmijn. Zo heeft hij met name in de latere jaren genoten van de rechtstreekse ontmoeting met Luther in diens *Werke*. Als hij zo 'in de diepte' bezig was, kon hij zich helemaal verliezen in alle ontdekkingen. En dan vond hij het niet erg als er even geen studenten langskwamen voor een tentamen. Dit was het betere werk. Natuurlijk nam hij genoeg mee vanuit de goudmijn. Maar veel bleef dan toch ook weer onuitgepakt, want voor de studenten moest hij eigenlijk nog net iets te veel omwisselen in het pasgeld van hun denkraam.

Ambt en ambtelijke vakken Theologisch en als dienaar stond Trimp goed voorgesorteerd voor zijn hooglerarschap. Toch was er ook een verrassing

in zijn benoeming. Hij was immers volbloed dogmaticus. En de ambtelijke vakken had hij nooit bestudeerd. Dit gegeven heeft zijn docentschap wel gestempeld. Altijd bleef in zijn aanpak herkenbaar hoe hij geïnteresseerd was in de centrale theologische vragen. Het meest indrukwekkend vind ik dat in zijn boek *Ministerium*. P.W. van de Kamp noemt dat 'het proefschrift waarop Trimp bij zichzelf promoveerde'.

Hij was geen man van instructie of methodiek. Dat liet hij graag over aan de mannen van de praktijk, voor wie hij overigens alle respect had. Zelf denk ik daarom ook wel dat er iets van een offer zat in zijn docentenjaren. Hij bracht het offer met liefde, maar hij moest zijn dogmatiek er wel min of meer voor loslaten. Na zijn afscheid als hoogleraar pakte hij dan ook meteen weer de draad op van zijn studie van de Schriftleer en stond hij aan de wieg van de vernieuwende studie *Woord op Schrift* (2002). Maar tijdens zijn docentschap zag hij zich geroepen de kernvragen van het vak aan de orde te stellen. Tegenover een praktische theologie die vervreemdde van de dogmatiek zag hij dat als een belangrijke opdracht. Hij heeft zich er aan gewijd met de theologische diep-

gang die hem eigen was. Zo heeft hij het vak opnieuw doordacht tot op de reformatorische fundamenten. Maar dan was het resultaat ook trefzeker. Zo ken ik geen betere verhandeling over het belofte-karakter van het heil dan

die ene pagina (30) uit *Woord, water, wijn* (1989).

Parel Apart noem ik hier Trimps studie *Klank en weerklank* (1989). Ik laat het de studenten nog steeds lezen. Op een unieke manier komen hier veel lijnen samen.

Hoofdthema is, uiteraard, de prediking van Gods belofte. Natuurlijk ontbreekt de oriëntatie op de gereformeerde traditie niet. Maar bijzonder is dat hij dat verbindt aan de eigentijdse vraag naar geloofservaring. In dit kader behandelt hij op een heel nieuwe manier het thema van de vrijmaking (hoe betrouwbaar achten wij Gods belofte?). Verrassend is daarbij dat

hij een open oog heeft voor een accent dat in de christelijke gereformeerde traditie wel aanwezig is, maar in de GKV-lijn nauwelijks terug te vinden is. Vrijmoedig kiest Trimp hier voor een vernieuwende aanpak vanuit de leer van de heilige Geest. Zo is een boeiende studie ontstaan, die voor kerk, prediking, oecumene en theologie menige stimulans bevat. Of er voldoende gewerkt is en wordt met deze erfenis van Trimp is een tweede, maar voor mij staat vast dat dit een parel in zijn oeuvre is.

Vruchtbaar gedenken Veel momenten uit zijn leven trekken aan je voorbij nu professor Trimp gestorven is. In een eerste verwerkende impressie kies ik deze momenten die samenkomen in dat ene: hij was theoloog ten dienste van de prediking. Wat kan je leven vruchtbaar zijn als het in dat teken staat. Bij het dankbaar gedenken van zijn leven blijft dat de roeping op weg naar de toekomst.

'In Trimps studie

'Klank en weer-

klank' komen op

een unieke manier

veel lijnen samen'

'Hij leefde wat hij

preekte. Zo wil

ik hem hier ook

graag gedenken

en blijvend in

gedachtenis houden'

Gods soevereiniteit en de inrichting van de samenleving

TEKST: GEORGE HARINCK, O.A. HOGLERAAR GESCHIEDENIS VAN HET NEOCALVINISME AAN DE VU IN AMSTERDAM EN BIJZONDER HOGLERAAR GESCHIEDENIS AAN DE TU IN KAMPEN ///

Herman Bavincks *Gereformeerde dogmatiek* vindt meer dan een eeuw na verschijnen in vertaalde vorm gretig aftrek in het buitenland. Hij is met Abraham Kuyper een belangrijke vertegenwoordiger van het neocalvinisme, dat een visie biedt op de plaats van het christelijk geloof in de samenleving. Uitgangspunt is dat Christus beslag legt op het hele leven. Vooral in Amerika staat het neocalvinisme momenteel in de belangstelling.

De wortels van het neocalvinisme liggen in Leiden. Abraham Kuyper (1837-1920) en Herman Bavinck (1854-1921) waren aan de Leidse universiteit geschoold in een positieve kijk op Calvin als theoloog van de vrijheid. Deze interpretatie had meer met de 19e-eeuwse kijk op de reformatie te maken dan met Calvin zelf. Maar voor Kuyper en Bavinck vormde het toch de impuls om Calvin opnieuw te interpreteren. Twee begrippen staan bij hen centraal: de in Leiden zo belangrijke begrippen van vrijheid en van cultuur.

Optimisme In het hart van deze interpretatie van Calvin stond de soevereiniteit van God over alles en allen, in het licht waarvan de overheersing van de een over de ander werd uitgesloten. Vertaald naar hun eigen tijd betekende dit de vrijheid van de burger ten opzichte van de staat en vrijheid van de ene maatschappelijke kring ten opzichte van de andere. Met de leus 'Een vrije kerk en een vrije school in een vrije staat' sloot Kuyper aan bij een samenleving die zich bezig was te emancipe-

ren van de staat en een bevolking die zichzelf wenste te ontplooiën. Dit 'christelijk liberalisme' werd gecombineerd met een optimistische visie op de cultuur. Bij Calvin lasen Kuyper en Bavinck niet alleen dat de wereld onder het beslag van de zonde lag, maar ook dat God de wereld niet aan het verderf had overgegeven. Maar terwijl Calvin deze goedgunstigheid benoemde als reden te meer om zich tot God te keren, en het menselijk bestaan voort als pelgrimage typeerde, legden Kuyper en Bavinck deze positieve notie uit als een opdracht de cultuur niet links te laten liggen, maar in christelijke zin te beïnvloeden.

Organisatiestreven Vanuit deze noties moet de opmerkelijke Nederlandse traditie van christelijk onderwijs, christelijke politiek, christelijke pers en vakbondswezen verklaard worden. Niet het instituut kerk – waarvan het lidmaatschap in navolging van Calvin

aan duidelijke criteria gebonden werd – maar de christelijke organisatie diende het gelaat van de samenleving christelijk te kleuren. De volgelingen van Kuyper en Bavinck waren actief en dominant – zij eigenden zich de naam van calvinist toe. Menig protestant zuchtte onder de neocalvinistische hegemonie en die uit de traditie van de Nadere Reformatie oordeelden al deze dynamiek te optimistisch, maar hun voorman G.H. Kersten kopieerde wel het organisatiestreven van deze calvinisten.

Zo ontstond in Nederland een samenleving waarin de kerk geen duidelijke positie had, maar de christelijke organisatie des te meer. Het was een treffend antwoord op de secularisatie van des samenleving die met de Franse revolutie was ingezet. Inderdaad, zei Kuyper, een christelijke samenleving is niet langer in overeenstemming met de realiteit, maar met deze erkenning heb je nog geen vrijheid. Die komt er

Voor het geweten

dient de overheid

*halt te houden. Die
garantie biedt alleen*

het calvinisme'

Herman Bavinck ///

Abraham Kuyper ///

pas als niet alleen de revolutionairen, maar iedereen gestalte mag geven aan zijn overtuiging in de samenleving, te beginnen in het onderwijs. Voor het geweten, de diepste overtuigingen van burgers, dient de overheid halt te houden. Die garantie heb je alleen met het calvinisme.

Onder Kuypers invloed transformeerde de christelijke Nederlandse samenleving van voor 1800 zich tot een samenleving van onder meer christenen. En die speelden nog geregeld de eerste viool ook: in de twintigste eeuw kende Nederland zevenmaal een calvinistische minister-president.

Exportproduct Dit calvinisme in een nieuw jasje – neocalvinisme – trok internationaal de aandacht. Onder de indruk van de christelijke omwenteling die ze teweg brachten, werden Kuyper en Bavinck rond 1900 uitgenodigd om in de Verenigde Staten lezingen te houden. Emigranten in de 19e eeuw en na de Tweede Wereldoorlog namen het neocalvinisme mee in hun bagage. Maar de export van het neocalvinisme naar niet-Nederlandse afnemers dateert van de laatste decennia. In landen als Zuid-Korea en de Verenigde Staten werd buiten Nederlandse kringen de theologie van Kuyper en Bavinck ontdekt. Ze werd herkend als een toepassing van

het calvinisme in een plurale context, waarin er geen *common ground* meer was, maar het ene geloof los naast het andere stond. Hun theologie voorkwam een terugtrekken van orthodoxe christenen uit de wetenschap en ideologische debatten, maar moedigde juist aan als christen in de moderne wereld te participeren. Moderniteit en orthodoxie vormen geen tegenstelling, leerden Kuyper en Bavinck.

Publiek domein In recenter tijden is er buitenslands ook aandacht gekomen voor de samenlevingsvisie van Kuyper en Bavinck, met name in de Verenigde Staten. Dit gebeurde op het moment dat wij in Nederland een samenleving die op levensbeschouwelijke basis was georganiseerd zat waren. De vrijheid die Kuyper in het publieke domein voor de verschillende overtuigingen had bepleit, werd vanaf de jaren '50 door een groeiende groep Nederlanders bekritiseerd als verzuiling: iedere groep organiseerde zich afzonderlijk in het publieke domein en weinig bond de Nederlanders meer samen. Kuypers pluralisme was geworden tot hokjesgeest. In deze context keken Nederlanders vanaf de

jaren 80 vreemd aan tegen Amerikanen die Kuypers *principled pluralism* verwelkomden.

Toch was het Amerikaanse enthousiasme niet zo vreemd. In zeker zin bevindt de Amerikaanse samenleving zich in de fase waarin de Nederlandse samenleving zich bevond ten tijde van Kuyper en Bavinck. De Amerikaanse samenleving was lange tijd christelijk, tot ze in het midden van de 20e eeuw seculariseerde. Godsdienst werd geweerd van het publieke domein. De enkele jaren geleden overleden theoloog Richard John Neuhaus typeerde die situatie als een *naked public square*: een publiek domein zonder moraal. In reactie op deze ontwikkeling bepleitten behoudende Amerikaanse christenen – bijvoorbeeld van de bekende *moral majority* – een terugkeer naar het christelijke Amerika dat dreigde te verdwijnen.

Die reactie kwam in de 19e eeuw ook in Nederland voor: Groen van Prinsterer bepleitte tegenover de liberalen, die godsdienst uit het publieke domein wilden weren, een protestants Nederland. Maar net zoals Groen dit pleidooi verloor, zo verging het ook de Amerikaanse christenen.

'De vrijheid die Kuyper bepleitte in het publieke domein werd later bekritiseerd als verzuiling'

Pluralisme In deze situatie ging de aandacht van sommige orthodox-protestanten in de Verenigde Staten uit naar het neocalvinisme, dat de secularisatie van de samenleving zonder moreren had aanvaard, onder voorwaarde dat het publieke domein pluriform zou zijn: vrij toegankelijk voor iedere overtuiging. Dit klonk als

muziek in de oren van sommige Amerikaanse denkers die bemerkten dat de het publieke domein geenszins neutraal

Het protest tegen het christelijke karakter van de plechtigheid van de ambtsaanvaarding van president Barack Obama liet zien dat het publieke domein in de VS niet neutraal is, maar bezet door secularisten ///

of *naked* was in de Verenigde Staten, maar bezet door secularisten. Het protest tegen het christelijke karakter van de plechtigheid van de ambtsaanvaarding van president Barack Obama, maar ook het streven het gebed te verbannen uit openbare scholen, zijn recente voorbeelden van de seculiere geest. Het failliet van deze zogenaamd neutrale samenlevingsstructuur werd geïllustreerd in de sociale zorg van de Amerikaanse overheden. Die bereikte maar tien procent van de behoeftigen. Hoewel allerlei levensbeschouwelijke organisaties veel beter functioneerden in hun zorg voor behoeftigen, konden deze geen aanspraak maken op overheidsgeld omdat ze niet neutraal waren. De presidenten Clinton en Bush hebben de deur opengezet voor een ander systeem, wat de laatste betreft onder meer gebaseerd op het gedachte-

goed van het neocalvinisme; en Obama heeft deze ontwikkeling niet teruggedraaid.

In de praktijk is de omschakeling nog gaande, maar de bedoeling is dat de overheid bij subsidieverstreking niet langer let op het levensbeschouwelijke karakter van de zorgorganisatie, maar op de effectiviteit van de hulpverlening. Het pluralisme in het zorgaanbod wordt volmondig erkend. In de staf van Bush' regering werkten mensen die de publicaties van neocalvinisten onder handbereik hadden en de president zelf heeft op de betekenis van het gedachtegoed van Kuyper gewezen.

Kuyper-conferenties Een uitvloeisel van deze belangstelling voor het

neocalvinisme buiten de kring van de Nederlandse immigranten is de oprichting in 2002 van het Abraham Kuyper Center aan Princeton Theological Seminary, een van de belangrijkste theologische opleidingsinstituten in het land. Daar bevindt zich ook een uitstekende bibliotheek inzake het neocalvinisme, met onder meer de meest complete collectie van Kuypers werken – uit Nederland geëxporteerd. Princeton heeft ook een website die meer en meer teksten en archiefmateriaal inzake het neocalvinisme biedt en reikt jaarlijks een Kuyper Prize uit – in 2004 aan Balkenende, dit jaar aan Ian Buruma, die er in april een lezing zal geven over 'Abraham Kuyper and the Muslim Question'. Sinds eind jaren negentig worden jaarlijks Kuyper-conferenties gehouden, die inmiddels door tientallen jonge academici worden bijgewoond.

Deze ontwikkeling is bijzonder, omdat in Princeton vanaf de jaren dertig van de vorige eeuw een sterke belangstelling bestaat voor de theologie van Karl Barth. Maar in het licht van de

President Bush heeft op de betekenis van het gedachtegoed van Kuyper gewezen'

bovengenoemde samenlevingsproblematiek in de Verenigde Staten bood Barth te weinig soelaas. Zoals een docent te Princeton het samenvatte: 'Als je God wilt prijzen kan Barth goede diensten bewijzen, als je iets wilt doen in deze

wereld heb je Kuyper nodig.' Inmiddels werken in de Verenigde Staten tientallen studenten en promovendi aan een masterscriptie of proefschrift op het gebied van het neocalvinisme. Vorig jaar verscheen een korte introductie op Kuyper – *Abraham Kuyper. A short and personal introduction* – van een van de bekendste Amerikaanse neocalvinisten, Richard J. Mouw.

Gereformeerde dogmatiek Abraham Kuypers is de grote naam, maar recent is de export van een nieuw product van het neocalvinisme op gang gebracht: de in Kampen geschreven *Gereformeerde dogmatiek* (1895-1901) van Bavinck. Het bekendst waren tot nu toe Kuypers in 1898 te Princeton gehouden lezingen over het *Calvinisme*, die toen onmiddellijk in Engelse vertaling verschenen. Dit boek is nog steeds verkrijgbaar, momenteel in 19e druk. Het is inmiddels ook in zes andere talen verschenen, waaronder het Russisch (2002), en aan een Chinese vertaling wordt gewerkt.

Het is een van de best over de wereld verspreide Nederlandstalige publicaties van de afgelopen anderhalve eeuw.

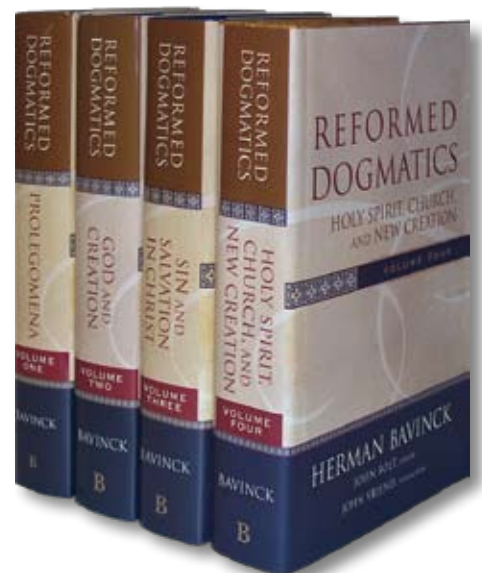
Maar het boek krijgt nu geduchte concurrentie van Bavincks *Reformed Dogmatics* (2003-2008) dat onder redactie van John Bolt van Calvin Theological Seminary (USA) verschijnt. Hoewel dit werk pas een eeuw na verschijning in zijn geheel in het Engels op de markt is gebracht, is de belangstelling voor dit nieuwe product verbluffend. Met zijn evenwichtige behandeling van de gereformeerde dogmatiek en zijn aandacht voor de geschiedenis van de dogma's stak dit boekwerk in Nederland al boven soortgenoten uit; nu gooit het ook hoge ogen bij Engelstalige lezers. Het boek is op vele seminaries verplichte lectuur. Dankzij de vertaling dringt Bavincks product nu ook door in Zuid-Amerika en het Verre Oosten. Vorig jaar verscheen een Koreaanse vertaling van Bavincks hoofdwerk, dat inmiddels al een derde druk beleefde. Opmerkelijk is ook dat dit boek het vooral goed doet in Zuid-Amerika. Daar

maakt het protestantisme (met name de pinksterbeweging) een spectaculaire groei door en op de seminaries van dit jonge protestantisme voorziet Bavincks dogmatiek in een behoefte. Niet dat ze daar nu allemaal neocalvinist worden, maar Bavincks evenwichtige en orthodoxe dogmatiek biedt wel de theologische bagage die de eigen traditie (nog) niet in huis heeft.

Moderne samenleving De export van Nederlandse producten moge in deze tijden van crisis stagneren, het

*'Als je God wilt
prijzen heb je iets
aan Barth, als je
iets wilt doen in
deze wereld heb je
Kuypers nodig'*

lijkt of die van het neocalvinisme nu pas goed op gang begint te komen. De wereldwijde belangstelling heeft ook zijn effect in Nederland. Hier bevindt zich veel kennis op het gebied van het neocalvinisme en daar is elders behoefte aan. De Vrije Universiteit en de Theologische Universiteit Kampen doen er goed aan hun expertise in dit internationale onderzoeksveld in te brengen. Daarbij komt: ook in Nederland gaat het inmiddels niet meer alleen om de academische kennis van het neocalvinisme. Nu de verzuiling verder achter ons komt te liggen en is uitgelopen op een dominant secularisme in het publieke domein, dringt zich ook in Nederland de vraag weer op naar Kuypers samenlevingsvisie. Moeten

Hoewel Bavincks *Gereformeerde dogmatiek* pas een eeuw na verschijning in zijn geheel in het Engels op de markt is gebracht, is de belangstelling voor dit nieuwe product verbluffend ///

gereformeerden zich opnieuw engageren met de moderne samenleving en in Kuypers geest een pleidooi voeren voor een moreel gevuld publiek domein met een pluraal karakter? Of moeten gereformeerden zich vandaag juist antithetisch tegenover de samenleving stellen en de kerkelijke gemeenschap presenteren als alternatief voor de verkillig en normloosheid om ons heen? Hoe we deze kwestie ook tegemoet treden, we doen er goed aan de balans van onze eigen traditie op te maken en onze gedachten nog eens te laten gaan over het neocalvinisme, dat exportproduct dat in andere moderne culturen zoveel associatie oproept met vrijheid van levensovertuiging.

✚ SAMENVATTING

Calvijs nadruk op Gods soevereiniteit werd ruim een eeuw geleden door Abraham Kuypers en Herman Bavinck toegepast in hun visie op de plurale samenleving. Dit neocalvinisme heeft op de inrichting van de Nederlandse samenleving een enorm stempel gedrukt. In de afgelopen decennia groeit de belangstelling voor het neocalvinisme in het buitenland.

Meer gereformeerd dan evangelisch¹

Een gemengde identiteit

TEKST: JAMES EGLINTON, ONDERZOEKER AAN DE TU IN KAMPEN ///

De titel van dit artikel heeft wat uitleg nodig. Ik woon en werk in Nederland en daar kerk ik in een GKV-gemeente. Toch ben ik geen Nederlander, noch is Nederlands mijn moedertaal. Ik ben Schots, in de Hooglanden geboren en getogen, en thuis spreek ik het liefst Keltisch. Kerkelijk gezien kom ik uit de Free Church of Scotland, een kleine conservatieve presbyteriaanse denominatie die een zusterkerkrelatie met de GKV heeft.

Toen ik anderhalf jaar geleden vanwege mijn studie aan de TU in Kampen naar Nederland kwam, was er natuurlijk veel waar ik aan moest wennen. De beruchte directheid van Nederlanders, de ingewikkelde Nederlandse taal, een onderwijssysteem waarin het mogelijk is dat er op een universiteit slechts één vakgebied wordt gedoceerd, de onvertaalbare ‘gezelligheid’ en nog veel meer. Een groot verschil dat ik niet had verwacht was de afstand tussen gereformeerd christendom en zijn brede evangelische equivalent in Nederland. Natuurlijk merk ik ook dat er onder gereformeerden in Nederland verschil van mening bestaat over de vraag hoe groot die afstand zou moeten zijn. Als Schot had ik nauwelijks ervaring met een kerkelijke context waar orthodoxe

gereformeerde christenen zeiden dat ze wel gereformeerd maar niet evangelisch waren. Dat was echt nieuw voor mij.

Gemengde identiteit In Schotland weten gereformeerde kerkgangers weinig van het betekenisverschil tussen ‘evangelical’ en ‘reformed’; voor hen zijn dat synoniemen. Wie lid is van een Schotse (orthodoxe) gereformeerde gemeente weet dat hij en zijn kerk niet liberaal zijn: ze geloven dat de Bijbel Gods Woord is en dat het in het evangelie gaat om Christus en Gods genade. Maar dat geloven ze ook bij de ‘mainstream evangelische’ kerk in de buurt. Het verschil is dat ze daar niet in de kinderdoop geloven, dat hun gemeente onafhankelijk is en dat de eredienst, de liturgie er heel anders wordt vormgegeven dan in de

gereformeerde kerk. Toch noemen gereformeerden zich ondanks alle verschillen óók ‘evangelical’.

Het grote voordeel van zo’n gemengde ‘evangelical-reformed’ identiteit is dat christelijke eenheid soms heel zichtbaar is. Hoewel er veel meer over te zeggen valt, is dit iets waar ik persoonlijk dankbaar voor ben.

Er zijn een aantal contextuele oorzaken te noemen voor de gemengde gereformeerd-evangelische identiteit in Schotland. De sociale achtergrond waarin het calvinisme zich ontwikkeld heeft, is anders dan in Nederland, waardoor de identiteit van de Gereformeerde Kerk in Schotland verschilt van die van de zusterkerken in Nederland. In Schotland is bijvoorbeeld geen sprake geweest van verzuiling. Er was nooit een absolute grens tussen het gereformeerde geloof en andere stromingen binnen het protestantisme in Schotland. In het verre verleden was er sprake van lutherse

invloeden. Later werd het protestantisme langdurig beïnvloed door het Engelse piëtisme. Tegenwoordig vereenzelvigen Schotse orthodoxe gereformeerden zich met de evangelische kerk ter onderscheiding van de liberale presbyterianen. Hun standpunt is juist: *we are reformed but not evangelical*. Opmerkelijk is dat het woord ‘calvinisme’ en de Schotse reformator John Knox een hele negatieve bijklank hebben in Schotland. Het is onder brede lagen van de bevolking hip en algemeen geaccepteerd om de schuld van de meeste problemen in de huidige Schotse samenleving toe te schrijven aan Calvijn of zijn aanhanger Knox. Het is gewoon niet cool om ‘calvinist’ te zijn.

Catechismus In deze context rijst bij de Schotse gereformeerden de vraag waarom hun kerk zich eigenlijk gereformeerd noemt. Gereformeerde kerken in Schotland gebruiken de catechismus nauwelijks. Kinderen gaan naar de openbare school, want gereformeerde scholen zijn er niet. Op zondag is er dan de Sunday school waar ze de Bijbelverhalen leren, maar de catechismus komt daar niet aan bod. Gereformeerd wordt geassocieerd met de vormgeving van de eredienst: je weet dat bepaalde dingen erbij horen, zoals de kinderdoop, maar vaak weet je niet echt waarom. De meeste Schotse gereformeerden snappen dus niets van een bewering die het enigszins op scherp zet als: ‘wij gereformeerden zeggen dat we evangelisch zijn, maar de evangelischen zeggen niet dat zij gereformeerd zijn.’ Ze vragen zich af: waarom zijn wij ook niet gewoon evangelisch? Geloven we iets unieks als gereformeerden?

*Tk sta kritisch
tegenover ‘new
calvinism’ omdat
het te weinig echt
gereformeerde
inhoud bevat’*

Sommige Schotse gereformeerden menen dat hun gereformeerde erfenis bestaat uit tradities als de kinderdoop, het presbyterianisme, en de gereformeerde liturgie; zij hebben nauwelijks weet van gefundeerde gereformeerde standpunten. Ze zijn er wel, Schotse gereformeerden die dezelfde vragen stellen maar tot een andere conclusie komen, namelijk dat het gereformeerde geloof een rijkdom bezit die de brede evangelische wereld je niet kan bieden. Ik ben zo iemand. Ik heb besloten om meer gereformeerd dan evangelisch te zijn.

New calvinism Mijn verhaal is minder uitzonderlijk dan je misschien zou denken. In de Engelstalige wereld vind je momenteel een beweging van mensen die ervoor kiezen om meer gereformeerd te worden. Die beweging wordt *new calvinism* genoemd, maar dan in een heel andere betekenis dan het neocalvinisme waar het in het artikel van pag. 272 tot 275 over gaat.

De meeste nieuwe calvinisten in de Engelstalige wereld – vooral in Amerika – hebben een kerkelijke achtergrond die ver afstaat van het gereformeerde geloof. Daardoor gaan ze anders met het calvinisme om. Mijn verhaal is anders: alle elementen van het gereformeerde geloof waren al aanwezig in mijn kerkelijke context. In het gewone christelijke leven gebruiken we onze catechismus en geloofsbelijdenissen weliswaar bijna nooit, maar ze bestaan wel; we dopen onze kinderen, soms zonder te weten waarom, maar gedoopt worden ze. Ik besloot om een bewuste deelnemer te worden binnen wat soms een onbewuste gereformeerde traditie lijkt. Met

Als in de kerkelijke traditie waartoe je behoort, nooit de woorden uitverkiezing, rechtvaardiging, heiliging en verheerlijking gebruikt worden, heb je heel veel aan ‘TULIP’ //

andere woorden, ik haalde naar boven wat al bestond in mijn eigen traditie. De meeste *new calvinists* zijn en blijven evangelischen. Zij ervaren lacunes binnen het evangelicalisme en maken daarom de draai naar het calvinisme.

TULIP Als je je verdiept in *new calvinism*, dan vallen twee dingen op. Het gaat steeds over dezelfde predikanten (bijvoorbeeld John Piper en Mark Driscoll) en het gaat vaak over het acroniem TULIP.

TULIP is een samenvatting van de calvinistische overtuiging en staat voor

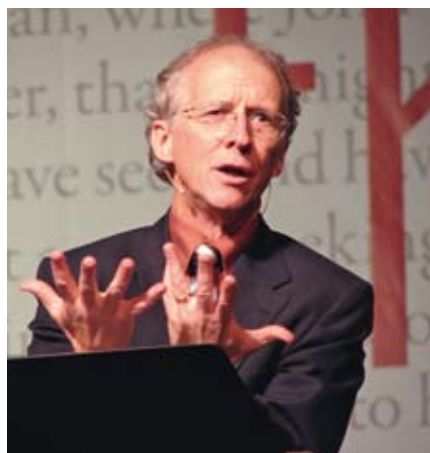
de woorden *Total depravity, Unconditional election, Limited atonement, Irresistible grace* en *Perseverance of the saints*. In het Nederlands: volkomen verdorvenheid, onvoorwaardelijke uitverkiezing, beperkte verzoening, onweerstaanbare genade en volharding der heiligen. Dit wordt *the doctrines of grace* (de genadeleer) genoemd. Voor de *new calvinists* met hun evangelische achtergrond is deze uitleg van het evangelie nieuw en inspirerend dankzij de nadruk op de realiteit van de zonde, Gods uitverkiezing uit genade alleen, een theologie van Christus' boetedoening die vast en zeker is, de kracht van de genade, en de zekerheid dat je Gods kind bent.

Stel je voor dat jouw woordenschat om je relatie met God te beschrijven zich beperkt tot het woord 'redding'; in de kerkelijke traditie waartoe je behoort, worden uit gebrek aan theologische diepgang nooit de woorden uitverkiezing, rechtvaardiging, heiliging en verheerlijking gebruikt. Als je dan de vraag voorgelegd krijgt: ben jij gered, dan kun je daar maar een heel beperkt antwoord op geven. Frustrerend natuurlijk.

Dit voorbeeld maakt duidelijk hoe waardevol TULIP is. En

als je daarnaast binnen jouw kerkelijke traditie alleen maar liederen zingt waarin het onduidelijk is of je over God of over je vriendin zingt en hoe jouw relatie met die God precies werkt, ook dan biedt de gereformeerde traditie een aantrekkelijk alternatief.

Uittocht Vreemd voor 'klassieke' calvinisten is dat dit *new calvinism* vaak alleen het TULIP-instrumentarium bevat. Als je het met dit acroniem min of meer eens bent, mag je je calvinist noemen.

John Piper ///

Richard Muller schrijft hoe verbaasd hij was toen hij een predikant ontmoette die zich calvinist noemde: deze dominee was absoluut tegenstander van de kinderdoop, hij geloofde dat alleen volwassenen lid van de gemeente mogen zijn,

'Dit is belangrijk voor gereformeerden die denken dat het gras van de evangelische burens groener is'

hij zei dat de sacramenten geen genademiddelen waren en onderwierp zich aan geen enkele geloofsbelijdenis.

'Hier was iemand die trots was op zijn *five point calvinism*... Calvijn echter zou zijn leer zeker afwijzen. Zijn leer strookte niet met de grote gereformeerde geloofsbelijdenissen... Deze man was, kort gezegd, gewoon een Amerikaanse evangelicaal.'²

Wat de *new calvinists* doen is zich op een bepaalde manier het calvinisme toe-eigenen. Terwijl het oorspronkelijke calvinisme het hele kerk-zijn omvat, heeft het nieuw-calvinistische gebruik van de calvinistische genadeleer vaak weinig tot geen invloed op hun wijze van kerk zijn en de manier waarop ze met de sacramenten omgaan.

Het boek *Young, Restless, Reformed*, waarschijnlijk het bekendste boek over deze beweging, begint met een interview met een *new calvinist* die zevendedagsadven-

Mark Driscoll ///

tist is. In de afgelopen vier maanden heeft hij meer dan tweehonderd online preken van John Piper gehoord. Hij noemt zich een '*John Piper fiend*' (een John Piper fanaat) en houdt van het christocentrisme van Piper.³ Behalve zijn calvinistische genadeleer zullen christenen uit gereformeerde kerken echter weinig uit de calvinistische overtuiging bij hem terugvinden.

We moeten de *new calvinists* dan ook vooral begrijpen binnen de context van de grotere uittocht uit het evangelicalisme. Vanwege haar theologische faillissement verliest het evangelicalisme veel jonge mensen aan allerlei andere christelijke tradities, vooral de Anglicaanse, Rooms-katholieke en Oosters-orthodoxe kerken. Anderen nemen hun toevlucht tot het *new calvinism*, met als verschil dat ze niet vertrekken uit hun eigen traditie maar evangelisch blijven; uiteindelijk zijn ze meer evangelisch dan gereformeerd.

Statements Vanuit gereformeerd oogpunt is het belangrijkste punt van kritiek op *new calvinism* dat het te weinig calvinistische inhoud bevat. Je zou het theologisch gezien beter evangelicalisme kunnen noemen met wat calvinistische toevoegingen. Hoewel die

calvinistische toevoegingen prima zijn, verdwijnt daarmee niet het problematische van het evangelicalisme in het algemeen: een gebrek aan theologische diepgang, een buitengewoon individualistische opvatting over het christelijk geloof en een zwakke kerkleer die vooral door bekende voorgangers wordt bepaald. Deze standpunten staan natuurlijk niet los van elkaar.

Kort gezegd heeft *new calvinism* meer te maken met statements dan met goede systematische theologie. Het theologische landschap wordt bepaald door een groep bekende voorgangers zoals de eerder genoemde John Piper en Mark Driscoll. Aan hun boeken en preken ontleent deze beweging haar theologische inhoud. Het is hun theologische diepgang en visie die bepaalt waar hun volgelingen theologisch gezien naartoe willen. Illustratief is in het voorbeeld van de zevendedagsadventist van eerder in dit artikel dat hij per maand wel vijftig preken van Piper beluistert, maar hij heeft het niet over Calvin of Augustinus.

Het ontbreken van theologische diepgang gaat hand in hand met de zwakke kerkleer van deze beweging. Daaronder ligt een individualistische opvatting van het christelijk geloof. Een *new calvinist* identificeert zichzelf eerder met een bekende voorganger of de kerk die om die voorganger heen is gebouwd, dan met zijn eigen kerk(verband). Opnieuw, ter illustratie: een zevendedagsadventist die de voorganger van een baptistenkerk duizenden kilometers weg noemt als geestelijk leider en zichzelf vervolgens als 'calvinist' bestempelt.

Levende historische traditie Ik ben kritisch op *new calvinism* omdat het te weinig echt gereformeerde inhoud bevat. 'Reformed' laat zich niet in een

korte definitie vatten. Juist de gereformeerde traditie is een levende historische traditie en daaraan wordt geen recht gedaan met een samenvatting. Misschien voel ik me er daarom ook wel zo toe aangetrokken.

Reformed is groter, dieper en ouder dan alles wat ik in de brede evangelische wereld heb ontmoet, zelfs bij het *new calvinism*. De gereformeerde overtuiging is meer dan TULIP, kinderdoop, presbyterianisme of liturgie, hoe belangrijk al deze zaken ook zijn.

De gereformeerde leer over God Zelf betekent dat ik altijd mijn vertrekpunt neem in de Drie-eenheid en zo leer om Vader, Zoon en Geest te aanbidden. De gereformeerde leer over het evangelie geeft me Bijbelse begrippen om de staat van de mens te begrijpen, maar ook de redding in Christus. De gereformeerde kerkleer benadrukt het belang van liefde voor de kerk van Christus, iets wat in het individualistische evangelicalisme ontbreekt. De kerk van Christus is er al die eeuwen geweest en gaat steeds verder. Ikzelf vind er mijn plaats tussen medegelovigen die ik herken door de geloofsbelijdenissen. Het neocalvinisme van Kuyper en Bavinck heeft me opnieuw geleerd dat deze gereformeerde traditie een levens-

overtuiging is die wil buigen onder de heerschappij van Christus als Heer. Tegelijk wil ik er de nadruk op leggen dat de *new calvinism*-beweging een belangrijk punt maakt: evangelischen ontdekken zelf het gebrek aan goede Bijbelgetrouwe christelijke leer in hun traditie. Juist als ze het evangelie van genade beter willen leren kennen, wenden ze zich tot de gereformeerde theologie. Dit is een leerpunt voor gereformeerde christenen die jaloers naar de overkant gluren en denken dat het gras van de evangelische burens vast groener is. Dat dat niet geldt voor wat betreft het God kennen door genade alleen, bewijst de uittocht vanuit het evangelicalisme richting de gereformeerde theologie.

*'Reformed is groter,
dieper en ouder dan
alles wat ik in de
brede evangelische
wereld heb ontmoet'*

- 1 Met evangelisch wordt in dit artikel niet per se bedoeld: verbonden aan een evangelische gemeente, maar levend en denkend vanuit het evangelicale gedachtegoed. Omdat de auteur uit de Angelsaksische wereld komt, correspondeert 'evangelical' niet één op één met 'evangelisch'.
- 2 Richard Muller, 'How Many Points?' in *Calvin Theological Journal*, Vol. 28 (1993), 425-426.
- 3 Collin Hansen, *Young, Restless, Reformed: A Journalists Journey with the New Calvinists* (Wheaton: Crossway Books, 2008), 13-16.

✚ SAMENVATTING

Zoals Calvijns nadruk op Gods soevereiniteit Bavinck en Kuyper ertoe bracht om vrijheid te bepleiten in het publieke domein van de samenleving (zie vorige artikel), zo herontdekken evangelische christenen wereldwijd de nadruk die het gereformeerde gedachtegoed legt op de verdorvenheid van de mens en de soevereine genade die God in Christus betoont aan wie Hij verkiest. Naast het al bestaande neocalvinisme is er dus zoiets in opkomst als het *new calvinism*. Dit artikel is niet onverdeeld positief over die ontwikkeling.

vrijdag 30 en
zaterdag 31 maart 2012
Jaarbeurs Utrecht

Kerk en Gemeente,
dé beurs voor
heel kerkelijk Nederland!

Ontmoetingsplaats voor breed kerkelijk Nederland

Kerk & Gemeente is dé landelijke ontmoetingsplaats voor kerkelijk werkers en leveranciers voor kerken. De beurs richt zich op alle kerken en christelijke gemeenten in Nederland. Bezoek deze beurs als predikant, voorganger, pastoor, koster of beheerder. Of samen met uw kerkenraad, commissie voor kinder- en jeugdwerk, evangelisatie, pastoraat, nieuwbouw, etc.

Uitgebreide informatie
op www.kerkengemeente.nl
Op www.kerkengemeente.nl vindt u alle beursinformatie en kunt u zich ook aanmelden voor de nieuwsbrief.

Bezoek aan Kerk & Gemeente is na voorregistratie gratis!
Bezoek de site voor de voorwaarden.

* **Gratis toegang na voorregistratie**
* **Breed exposanten aanbod**
* **Uitgebreid beursprogramma**

** **workshops**
** **bedrijfspresentaties**
** **muziek en optredens, debatten**

www.kerkengemeente.nl

IK WIL MIJN ZAKEN THUIS IN DE HAND HEBBEN

...MAAR ZONDER HULP HEB IK
NIET GENOEG GRIP OP ALLES
WAT ER OP ME AFKOMT.

In het leven kunnen er veel dingen op je af komen waar je moeite mee hebt. Je daginvulling, rekeningen die betaald moeten worden, contact met je gezin of vrienden en noem maar op.

**ELEOS WOONBEGELEIDING AAN HUIS:
JII KIEST JE RICHTING, WIJ TREKKEN MET JE OP**

Kijk voor meer informatie op www.eleos.nl of bel 088-892 02 50.

ELEOS BIJDT VOOR MENSEN MET EEN PSYCHISCH PROBLEEM
OOK BESCHERMD WONEN EN ARBEIDSTRaining

Donatus verzekert vertrouwd

Donatus verzekert kerkgebouwen en wat daar bij hoort, zoals catechese-lokalen, doopvonten, kanselbijbels en orgels. Donatus is een betrokken specialist. Klein genoeg om u persoonlijk van dienst te zijn. Groot genoeg om uw verzekeringsbelangen aan toe te vertrouwen. Samen met u zorgen we ervoor dat wat waardevol is, behouden blijft voor onze kinderen en hun kinderen en hun kinderen...

Donatus

Dé kerken- en monumentenverzekeraar

www.donatus.nl tel. 073 - 5221700

Radicaal discipelschap

TEKST: JACOB GLAS, PREDIKANT TE MAASTRICHT ///

Er was eens een man die zich na de vrijmaking inzette voor de opbouw van het gereformeerde leven. Hij had er veel voor over. Hij haalde zijn kinderen zelfs van de lokale protestants-christelijke lagere school af om ze naar een vrijgemaakte school zo'n twintig kilometer verderop te sturen. Ze werden opgehaald en weer thuisgebracht met een busje waarin soms enige deformatie plaatsvond van het ontlukende gereformeerde leven. Nu, vijftig jaar later, is de ijver van deze man er niet minder om. Hij zet zich nog altijd met hart en ziel in, ook al ziet dat gereformeerde leven er tegenwoordig anders uit dan vroeger. Radicaal discipelschap gaat met de tijd mee.

Maar over de jeugd van tegenwoordig maakt hij zich wel zorgen. Want vroeger was het allemaal duidelijk voor jonge mensen. Je wist precies waar je aan toe was: dit hoort niet bij het gereformeerde leven en dat wel. Toen was het gereformeerde leven helder en overzichtelijk; het is nu allemaal zo vaag, zo ingewikkeld geworden. Hoe moeten zijn kleinkinderen nou keuzes maken als niets meer vanzelf spreekt?

Die generatie van zijn kleinkinderen spreekt frank en vrij over het geloof. Ik hoor een jongeman daar iets over vertellen. Hij heeft het over Jonatan en David. Jonatan wilde zijn leven geven voor

David – zo gaat dat tussen echte vrienden. Deze jongeman wil bij Jezus horen, koste wat het kost een vriend van Jezus zijn. Hij wil als het erop aan komt zelfs zijn leven voor Hem geven. Jezus heeft dat ook voor hem gedaan. Zo gaat dat tussen echte vrienden.

Radicaal discipelschap, met de tijd mee. Hoezo vaag? Hoezo ingewikkeld?

WWW.DEREFORMATIE.NL

Via Twitter (@DeReformatie), via e-mail en via de website van De Reformatie hebt u gelegenheid om mee te denken en te discussiëren over thema's die in De Reformatie aan de orde komen. Voor dit voorjaar staan onder voorbehoud de volgende thema's gepland: de jeugdleider: leraar en leerling (20 april); de middagdienst (4 mei); Gods handelen in deze wereld (18 mei) en gemeenteopbouw door geloofsopbouw (1 juni). Hebt u vragen of suggesties bij deze thema's, stuur die dan uiterlijk een maand voor verschijnen naar redactie@dereformatie.nl. Het thema van dit nummer is: Calvijn in de 21ste eeuw. U kunt naar aanleiding van het artikel Meer gereformeerd dan evangelisch (pag. 280-283) reageren op de volgende stelling:

Het eerstvolgende nummer van De Reformatie verschijnt D.V. op Goede Vrijdag. In de rubrieken Bijbeltaal en Wandelen met God zal daarbij stilgestaan worden. Het thema van dat nummer is Bijbellezen met Bonhoeffer, met een thema-artikel van prof. dr. Barend Kamphuis, hoogleraar dogmatiek aan de TU in Kampen.

Ook in dit nummer staat een artikel van zijn hand, op pag. 286-287. Dat is een samenvatting van het artikel *Schilder en Bonhoeffer* dat verschijnt in de bundel *Wie is die man? Schilder in de eenentwintigste eeuw*, op 23 maart gepresenteerd tijdens een minicongres van het Kamper studentencorps FQI.

Je kunt het gereformeerde geloof heel goed samenvatten in de vijf begrippen waar het acroniem TULIP voor staat.

Concrete christologie

TEKST: BAREND KAMPHUIS, HOOGLERAAR DOGMATIEK AAN DE TU IN KAMPEN ///

Wat hebben Klaas Schilder (1890-1952) en Dietrich Bonhoeffer (1906-1945) met elkaar gemeen?

Behalve dat het tijdgenoten waren, zijn het voor mij persoonlijk theologen die mij diepgaand

beïnvloed hebben. Zo verschillend als ze zijn, zonder Schilder en Bonhoeffer kan ik mij mijn eigen

ontwikkeling als theoloog niet meer voorstellen.

Bij Klaas Schilder ligt dat natuurlijk voor de hand. Hij was zoveel als de kerkvader voor de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) waarin ik ben opgegroeid en mij nog steeds thuis voel. Schilder zit om zo te zeggen in mijn vrijgemaakte genen. Toen ik besloot om theologie te gaan studeren, heb ik mij in Schilder ondergedompeld. Ik weet nog dat ik die zomer in de zon in het Roggebotsebos lag en *De dogmatische betekenis der "Afscheiding"* las.

Met Bonhoeffer maakte ik ook al voor mijn studie kennis, maar ik kan me niet herinneren dat het me toen erg heeft aangesproken. Bonhoeffer werd in mijn omgeving toentertijd in het kamp van de vrijzinnige theologie geplaatst en verdween zodoende uit mijn blikveld. Toen ik in 1987 benoemd werd tot hoogleraar in Kampen, besloot ik onder andere Eberhard Bethges biografie van Bonhoeffer te lezen. Het boek trof mij diep. Voor het eerst begreep ik hoezeer bij hem theologie en leven met elkaar verweven waren. Van hem leerde ik dat theologiseren nooit vrijblijvend kan zijn, maar de inzet van heel je leven vraagt. Bonhoeffer is voor mij een voorbeeldig theoloog gebleven, zowel in zijn levensgang als in de inhoud van zijn theologie.

Verskil Hoewel ik dus van beiden veel geleerd heb, wil dat niet zeggen dat ze

in theologisch opzicht over één kam te scheren zijn.

Schilder heeft de theologie van het neocalvinisme geërfd, met als voornaamste erflaters Abraham Kuyper en Herman Bavinck. Hij keerde zich er weliswaar op bepaalde punten tegen (kerkleer, algemene genade, verbondsleer, doopleer), maar hij bleef erdoor gestempeld. Hij was een uitdrukkelijk confessioneel gereformeerd theoloog, die zich sympathetisch-kritisch tot de gereformeerde belijdenis wilde verhouden, waarbij de sympathie het telkens weer wist te winnen van de kritiek. Hij liet zich niet lokken door de theologie van Karl Barth. Aanvankelijk (in 1927) sprak hij nog lovende woorden, maar uiteindelijk liep het uit op scherpe kritiek: Barth heeft wel oog voor de transcendentie, maar niet voor immanentie van God.

Bonhoeffer kwam uit een totaal andere hoek van de theologie dan Schilder. Opgeleid als liberaal theoloog had hij de scherpe kritiek van Barth op die liberale theologie verwerkt. Toen hij vervolgens de theologie van Barth kritiseerde, nam hij een andere positie in dan Schilder: het is kritiek van binnenuit, niet van buitenaf.

Beweging Dit theologische verschil kan wel enigszins gerelativeerd worden door te wijzen op de beweging die Schilder

en Bonhoeffer maakten. Schilders latere kritiek op het neocalvinistische gedachtegoed rond bijvoorbeeld algemene genade, en zijn sterke nadruk op de christologie laten zien dat Barth hem niet onberoerd heeft gelaten. Evenals Barth maakt Schilder een beweging van het algemene naar het bijzondere, naar Gods openbaring en genade door Jezus Christus. Daarmee verlaat Schilder nooit de gereformeerd-confessionele bodem, maar hij geeft er wel een eigentijdse bewerking van.

Bonhoeffers beweging is die van de liberale theologie van ervaring en van continuïteit tussen het goddelijke en het menselijke naar die van Barths theologie van de openbaring. Ondanks al zijn verbondenheid met het liberale (ervarings) erfgoed blijft Bonhoeffer tot einde toe een openbaringstheoloog.

In zekere zin zijn Schilder en Bonhoeffer elkaar dus tijdens hun leven nader gekomen.

Overeenkomsten Daarom ook wil ik wijzen op treffende overeenkomsten. Allereerst hebben Schilder en Bonhoeffer beiden geleden onder het geweld van de Duitse Nazistaat. Schilder werd in 1940 enige maanden gevangen gezet vanwege zijn artikelen in *De Reformatie* waarin hij opriep tot weerbaarheid jegens de Duitse bezetters en hun Nederlandse

handlangers. Bonhoeffer werd in april 1943 gevangen genomen, aanvankelijk op beschuldiging van onttrekking aan de dienstplicht. Later bleek hij ook betrokken bij de samenzwering tegen Hitler die leidde tot de mislukte aanslag door Von Stauffenberg op 20 juli 1944. Uiteindelijk werd Bonhoeffer daarvoor ter dood gebracht op 9 april 1945. Dit principiële verzet van Schilder en Bonhoeffer loopt niet helemaal parallel, maar beiden zagen achter het fascisme een onaanvaardbare identificatie van God en mens. Een tweede overeenkomst ligt in de kritiek op Barths theologie die bij beiden te vinden is. Schilder heeft Barth bekritiseerd omdat hij de immanentie van God (Gods nabijheid in deze werkelijkheid) uit het oog verloor. Dat leidde bij Barth tot een theologie waarin voor concrete openbaring van God geen ruimte was. Bovendien kon Barth geen recht doen aan Gods ingaan in onze aardse geschiedenis. Bonhoeffer stond, zoals boven aangegeven, veel dichterbij Barth. Toch uit hij zich op hetzelfde punt als Schilder

kritisch tegenover Barth: in Barths theologie kan de openbaring van God nooit concreet gestalte krijgen. Bonhoeffer zelf stelt daartegenover Gods concrete openbaring in zijn Woord en in de kerk: 'Gott ist da ... 'habbar', fassbar in seinem Wort in der Kirche'.

Christologie en kerkleer Ook in hun eigen theologie zijn zeker twee punten van overeenkomst te onderscheiden: de christologie en de kerkleer. Schilder en Bonhoeffer pleitten beiden voor een concrete christologie, waarin Jezus Christus niet een algemeen ideaal of voorbeeld vertegenwoordigt maar geëerbiedigd wordt in zijn concrete werkelijkheid. Ze brengen Jezus Christus heel dichtbij. Schilder wil onze Heiland zien 'in zijn sociale positie, zijn geografische omstandigheden, zijn 'oostersch' en niet 'westersch' lijden, in zijn nachten van gebed, en in zijn zweten van bloed en tranen.' Juist omdat Schilder zo dicht bij de concrete werkelijkheid van Jezus Christus komt, is zijn trilogie *Christus in zijn lijden* zo fascinerend, met name

in de eerste druk. Ook Bonhoeffers christologie munt uit door concreetheid. Altijd vraag hij: 'Wie is Jezus Christus voor ons?'

Tenslotte vallen beiden op door hun scherpe en concrete leer van de kerk. De meest beruchte zin van Bonhoeffer over de kerk luidt: 'Wer sich wissentlich von der Bekennenden Kirche in Deutschland trennt, trennt sich vom Heil.' Bonhoeffer schreef dit in een artikel uit 1936 en wekte daarmee een storm van protest op. Afgezien van de concrete invulling: Schilder had het ook zo kunnen zeggen en de protesten tegen Schilders kerkleer vertonen een opvallende parallel met die tegen Bonhoeffer.

Helemaal parallel is hun kerkleer overigens niet. Bonhoeffer is nog scherper dan Schilder. De kerk is maar niet alleen de gemeente die door Christus bijeengebracht wordt en waarin de gelovigen gehoorzaam samenkomen (Schilder); de kerk is vooral de plaats waar Christus zelf in het midden is, het lichaam van Christus, zijn aanwezigheid op aarde (Bonhoeffer). Dat maakt kerkelijke vrijblijvendheid voorgoed onmogelijk.

Concreet Ik denk dat het toch vooral die nadruk is op de concreetheid en de werkelijkheid van Gods openbaring in Jezus Christus, in zijn Woord, in de gemeente, die mij zo aanspreekt in Schilder en Bonhoeffer. Ondanks alle verschillen raakt dit punt van overeenkomst net het hart van het evangelie. Het evangelie is geen theorie, geen ideaal, geen literair product. Het evangelie gaat over God die in Christus in onze werkelijkheid is gekomen, concreet, verlossend, onontwikkelaar. Het evangelie is nooit vrijblijvend, maar vraagt alles van ons door ons alles te geven.

Dat heb ik van Schilder en Bonhoeffer, ieder op hun eigen wijze, mogen leren.

Dorst onderweg

HIJ DRINKT ONDERWEG UIT DE BEEK EN DAN HEFT HIJ ZIJN HOOFD

Psalm 110:7

TOEN WIST JEZUS DAT ALLES WAS VOLBRACHT, EN OM DE SCHRIFT GEHEEL IN VERVULLING TE LATEN GAAN ZEI HIJ: 'IK HEB DORST.'

Johannes 19:28

In Psalm 110 zingt David over de Messias. Die vraagt eeuwen later aan een kring farizeeën hoe David zijn zoon zijn Heer kan noemen (Matt. 22:41vv).

Wonderlijk is het inderdaad met Hem, die heer van David van Psalm 110. Aan Gods rechterhand en met de scepter van de macht voert Hij oorlog tegen de vijanden. God, die Hem intussen een eeuwig priester-schap heeft gegeven – de dienst aan Hem is veilig gesteld. Even zeker als de overwinning. In een verpletterend gericht komen de vijandige koningen om. Wereldwijd is het slagveld, wereldwijd de strijd. Hij met zijn bereidwillige volk gunt zich geen rustpauze. In zijn jacht achter de vijanden aan drinkt Hij opzij van de weg een paar slokken uit de beek. Hè, dat frist even op. Nu verder, naar de eindoverwinning. Die Messias, Davids zoon en heer.

Toen Hij bij Johannes in de Jordaan stond om met de veldslag te beginnen, had Hij al dertig jaar voorbereiding achter de rug. Nu nog drie jaar zware strijd, voor het rijk van de Vader. Maar zonder lijken op het veld,

en op het laatst zelfs zonder een volk dat Hem trouw is. Alleen is Hij in de hof, alleen in de rechtszaal, alleen aan het vloekhout. Zelfs van God verlaten in de duisternis. Maar *dan* is de strijd gestreden en de eindoverwinning dichtbij. Hij wist het: alles is nu klaar, ook de laatste Schriften kunnen vervuld worden. Even nog een slok drinken onderweg – 'Ik heb dorst'. Een kwastje met friszuur azijnwater verkwikt Hem en zo heeft Hij kracht voor een laatste uitspraak: 'Het is volbracht', en een laatste uitroep: 'Vader, mijn geest in uw handen.' En dan mag deze zoon en heer van David na twee nachten rust overwinnend opstaan, zo'n veertig dagen later plaatsnemen aan Gods rechterhand en aan het einde van de tijden zegevierend terugkomen voor het oordeel en de verlossing.

Leer mij, o Heer, uw lijden recht betrachten, stil, ootmoedig en schuld bewust. Dan vier ik daarna alvast uw overwinning mee, frank en vrij en vol nieuw leven! Wat een heerlijk evangelie in de eenheid van Gods openbaring!

*Even nog een slok drinken onderweg –
'Ik heb dorst'*

Bijbels spreken over schepping

SANDER GRIFFIOEN, REDACTEUR VAN DE REFORMATIE /// FOTO: AMELIA/ CALIENTE JEWELRY VIA FLICKR.COM

Eind vorig jaar verscheen in de TU-bezinningsreeks een boekje onder de titel *In den beginne en verder*.

De oorsprong van dit boek ligt in een studiedag voor predikanten.

Drie hoofdstukken van oudtestamenticus Gert Kwakkel vormen de spil. Het eerste behandelt de tekst van Genesis 1; het tweede richt zich op andere oudtestamentische teksten over schepping, terwijl het laatste hoofdstuk Genesis 1 en moderne natuurwetenschap als 'twee wegen naar het onvoorstelbare' naast elkaar plaatst. Verder bevat de bundel bijdragen over Schepping en glorie (Wolter Rose),

Paradijsmotieven in het boek Openbaring (Rob van Houwelingen), het thema van 'Zesdagenwerk' bij Basilius, Ambrosius en Augustinus (Erik de Boer) en een uitleiding (Joost Smit). Voorop staat in dit boek de bedoeling de teksten te laten spreken om zo de rijkdom en gevarieerdheid van de Bijbelse schepingsleer te laten zien. Ik meen dat de auteurs hierin slagen. Het gaat hen niet om de verdediging van

bepaalde posities, en nog minder om het opgeven van vertrouwde posities. De stijl is steeds toegankelijk, zonder onnodige uitwijdingen of een overvloed aan voetnoten. Kortom: een geslaagde uitgave, die niet alleen geschikt is voor de studeerkamer van de predikant, maar zich bijvoorbeeld ook prima leent voor Bijbelstudie in verenigingsverband.

'Extra' 'Is er méér?,' zo worden tegenwoordig alpha-cursussen aangekondigd. Deze vraag mag geschikt zijn om nieuwsgierigheid te wekken, maar is

ook riskant. Hij bevestigt namelijk het
wijdverbreide vooroordeel dat het in ge-
loof en godsdienst gaat om een aanvul-
ling op wat ons mensen gemeenschap-
pelijk is, een 'extra' waar
je desgewenst ook buiten
kunt. Als de bijdrage
over schepping en glorie
iets laat zien, dan is het
hoezeer zo'n voorstelling
tekort schiet. Het Bijbelse
kavood beduidt dat in de
glorie van God het krijgen
van *erkenning* besloten
ligt: ons geloof of ongeloof
is dus niet een kwestie van het al dan
niet aanwezig zijn van een 'extra' maar
raakt het hart van Gods glorie.
Hier wordt ook duidelijk wat met het
'en verder' uit de titel bedoeld wordt.
Zoals Rose zegt: 'Het verhaal dat de
schepping vertelt is niet af.' (pag. 71)
Onderwijs, instructie, aanwijzing (pag.
72) horen er wezenlijk bij. Zo komt
deze beschouwing als vanzelf uit bij de
glorie van Hem die het mensgeworden
Woord is (pag. 73). De bijdrage over
paradijsmotieven in Openbaring sluit
hierop naadloos aan. Van Houwelingen
maakt duidelijk dat er geen sprake is
van een terugkeer naar het paradijs: de
Bijbel eindigt niet bij een tuin, als een
beschermd, ommuurde plek, maar bij
een open stad: 'Er is vrije toegang tot de
levensboom (...) Daar staan geen grim-
mige bewakers die de boom afscher-
men, maar engelen die alle toegangs-
poorten uitnodigend openhouden.'
(pag. 95)

Onvoorstelbare rijkdom Het is al met
al een fijn boek dat veel biedt en niets
krampachtigs heeft. Kwakkel probeert
Genesis 1 met Israëlitische ogen te
lezen (pag. 14). Hij vermoedt dat deze
eerste lezers geen omvattende kosmo-

logie zochten of vonden, dus geen ver-
klaring van hoe alles ontstaan is, maar
wel hoorden over bewoonbaar land dat
tevoorschijn komt als God de duisternis
en de wateren doet wijken.
Veel wordt niet meege-
deeld, bijvoorbeeld waar
de duisternis zelf vandaan
kwam. Voor de 21e-eeuwse
lezer kan dit een reden
zijn om de Bijbel terzijde
te schuiven. Gert Kwakkel
en medeauteurs willen
evenwel laten zien dat
wie de Bijbel echt aan het

woord laat, ontvankelijk wordt voor de
onvoorstelbare rijkdom en diepte van
Gods scheppingswerk.

De auteurs zijn niet bang om positie te
kiezen. Zo wordt bijvoorbeeld afgewe-
zen dat Genesis 2 een tweede scep-
pingsverhaal zou bieden; en evenzo de
Ariaanse conclusie uit Spreuken 8 dat
Christus als de Wijsheid zelf geschapen
zou zijn. Nog een voorbeeld, enigszins
willekeurig gekozen: het hoofdstuk
over de kerkvaders laat zien dat in dat
milieu met een zeker gemak de scep-
pingsdagen als een vertelkader werden
opgevat, maar maakt tegelijk duidelijk
dat dit kader als van Godswege gegeven
werd beschouwd, in plaats van als een
menselijke constructie. Er zou meer
te noemen zijn. Toch valt de klemtoon
elders, want het gaat dit boek niet in de
eerste plaats om het innemen van posi-
ties bij allerlei strijdpunten. De strate-
gie is eerder om kwesties open te laten.
Wat de auteurs vooral willen vermijden
zijn voorbarige conclusies gebaseerd op
eenzijdig Schriftberoep.

Twee wegen Zoals gezegd tekent het
sloothoofdstuk twee wegen naar het
onvoorstelbare, die van de Schriften en
die van de (natuur)wetenschappen. Het

beeld kan op twee manieren worden
opgevat. Ligt de nadruk op het onvoor-
stelbare van de scheppingswerkelijk-
heid waarmee ten diepste ook natuur-
wetenschap te maken heeft, dan ben ik
helemaal akkoord. Valt de nadruk op de
twee wegen, dan ligt het anders.
Als we het beeld van wegen handhaven,
dan moet op z'n minst rekenschap
worden gegeven van kruispunten die
voor veel verwarring kunnen zorgen
bij gelovige studenten, docenten en on-
derzoekers. Denk bijvoorbeeld aan een
tijdsrekening in miljoenen jaren die zo
voor het oog geen aansluiting vindt bij
de Bijbelse scheppingsleer.
Het valt te prijzen dat het sloothoofd-
stuk niet triomfalistisch alle problemen
van tafel veegt; maar hier had toch
meer gezegd kunnen worden. Laat ik
de hoop uitspreken dat in een volgende
studiedag voor predikanten aandacht
wordt gegeven aan de vragen zoals bij-
voorbeeld door Jacob Klapwijk gesteld
(en beantwoord) in zijn *Heeft de evolutie
een doel? Over schepping en emergente
evolutie* (2009). Ik hoop vervolgens dat
die reflectie in een even waardevol
boekje zal uitmonden als *In den beginne
en verder* is.

N.a.v. G. Kwakkel & P.H.R. van Houwelingen
(red.), *In den beginne en verder. Een Bijbels-
theologische reflectie op de Schepping.*
Deel 8 TU-bezinningsreeks. Barneveld (Vuurbaak),
2011. 134 pagina's,
prijs € 14,90.

Vasten: een belangrijke oefening in het leven met God

TEKST: HANS-JAN ROOSENBRAND, PREDIKANT TE HOOFDDORP /// FOTO: JOOST SYTSMAN

Laatst vroeg iemand mij wat ik doe in de veertigdagentijd. Mijn antwoord bevredigde niet echt, merkte ik: geregeld bidden, Bijbellezen, de zondag vieren. Geen speciaal veertigdagenproject, geen uitgebreide vastenperiode. Zou het niet beter zijn om dat laatste wél te doen?

Wat veel christenen tegenwoordig ‘veertigdagentijd’ noemen, wordt vanouds de vastentijd genoemd. Vanaf de eerste eeuwen van onze jaartelling hadden gelovigen vanaf Aswoensdag tot aan Pasen, de zondagen uitgezonderd, een sober eetpatroon. In de Rooms-Katholieke Kerk wordt op Aswoensdag met as een kruis getekend op het hoofd of in de handpalm van kerkgangers. Het as is restproduct van de verbranding van de palmtakken van Palmzondag van het jaar ervoor. De priester spreekt woorden uit die herinneren aan Gods oordeel na de zondeval: ‘Stof ben je, tot stof keer je terug.’ (Gen. 3:19) Het askruisje herinnert aan Jezus’ overwinning op de dood door zijn lijden en sterven. Het is ook een waarschuwing dat de weg naar Pasen nog altijd loopt langs Golgota.

Middel De farizeeën stellen aan Jezus de vraag waarom de leerlingen van Johannes de Doper wel vasten, ‘maar die van u eten en drinken maar’ (Luc. 5: 33). De vraag van de farizeeën heeft een diepere laag: hoe sta je als leerling van Jezus in het leven? Paulus schrijft in zijn brief aan de christenen in Rome dat het koninkrijk van God geen zaak is van eten en drinken, maar

van gerechtigheid, vrede en vreugde door de heilige Geest (Rom. 14:17). Zou je vasten ook kunnen gebruiken om uit te drukken dat je begrijpt én aan den lijve ondervindt dat het in het koninkrijk van God niet draait om eten en drinken alleen?

In de tijd van het Oude Testament was de Grote Verzoendag de enige officiële vastendag. In Leviticus 16:31 staat dat deze dag in volstrekte rust en onthouding moet worden doorgebracht. Het draait tijdens Jom Kipoer echter om de verzoening en niet om het vasten. Vasten was en is een *middel* om je te concentreren op waar het echt om gaat. In het Oude Testament was dat het verzoeningswerk van de hogepriester. In de nieuwe bedeling is dat het verzoeningswerk van Jezus Christus op Golgota. De boodschap is helder: verzoening voltrekt zich helemaal buiten gewone gelovigen om. Zij doen letterlijk niets, de hogepriester alles. In dat niets doen en de concentratie op het verzoeningswerk van Christus komt de ware betekenis van vasten aan het licht.

Oefening Aan zoiets kun je zien dat vasten in de Bijbel geen rol speelt als

verplichte activiteit met een verdienstelijk karakter, zoals het vasten van moslims tijdens de ramadan. Toch was en is vasten heel gewoon. Belangrijke leiders schreven in bijzondere omstandigheden vastendagen uit (Joel 1:13-14; Neh. 9). Vasten gebeurde ook spontaan in situaties van rouw (2 Sam. 12:16-23), bij bijzondere gelegenheden waarbij de leiding van God gezocht wordt (Hand. 14:21-28) of na een grote schok (Hand. 9:9). Ik zou hier met gemak nog vele voorbeelden aan toe kunnen voegen waaruit

‘In de concentratie op het verzoeningswerk van Christus komt de ware betekenis van vasten aan het licht’

blijkt dat vasten in de tijd van de Bijbel – Oude én Nieuwe Testament – een blijvend onderdeel is van het leven met God. Jezus zegt tegen zijn leerlingen: ‘als jullie vasten ...’ (Mat.6:17); over de periode na zijn hemelvaart in afwachting van zijn wederkomst zegt Hij: ‘dan zullen ze vasten’ (Mat. 9:15). En dat zie je de apostelen vervolgens ook doen in Handelingen.

Vasten is voor een christen dus geen verplichting maar een belangrijke oefening in het leven met God. Soms gebeurt het spontaan, een bewijs dat de vastenpraktijk gegrond is in de algemeen-menselijke ervaring. Wanneer er iets

gebeurt wat diep ingrijpt, een sterfgeval of een ernstige ziekte bijvoorbeeld, kun je als vanzelf geen hap meer door de keel krijgen. Maar je hoeft niet op zo'n spontane gebeurtenis die diep verdriet veroorzaakt, te wachten. Je kunt jezelf ook oefenen in een christelijke levensstijl door het instellen van geregelde vastendagen, bijvoorbeeld in de veertigdagentijd.

Oneigenlijk gebruik Wie het vasten al kent uit de praktijk of wie zich voorneemt om zich het vasten eigen te gaan maken, doet er goed aan om ook tot zich door te laten dringen wat de Bijbel aanwijst als oneigenlijk vasten.

In het Oude Testament waarschuwde onder andere de profeet Jesaja al tegen een vastenpraktijk die niet klopt omdat

ze niet gepaard ging met nederige veroetmoediging en een oprecht besef van schuld. Vasten wordt hypocriet als er geen sprake is van oprechte toewijding aan God en aan de naaste:

'Is dit niet het vasten dat Ik verkies: misdadige ketenen losmaken, de banden van het juk ontbinden, de verdrukten bevrijden, en ieder juk breken? Is het niet: je brood delen met de hongerige, onderdak bieden aan armen zonder huis, iemand kleden die naakt rondloopt, je bekommeren om je medemens?' (Jes. 58:6-7).

In het Nieuwe Testament wijst Paulus op het gevaar van een nieuw wetticisme. Paulus zal als farizeeër zelf ongetwijfeld vertrouwd zijn geweest met de praktijk van het vasten. Maar hij waarschuwt tegen het oneigenlijke gebruik ervan, bijvoorbeeld in Kolossenzen 2:16: 'Laat niemand u iets voorschrijven op het gebied van eten en drinken of het vieren van feestdagen, nieuwemaan en sabbat.'

Vorm

Hoe sta je als leerling van Jezus in het leven? De onderhouding van geregelde vastendagen kan opnieuw leiden tot een leven onder de wet. Dat

is een reëel risico: vasten omdat het moet. Maar wie nooit vast, verliest een hulpmiddel in de vormgeving van het leven met God, een praktijk waarin

*Wie nooit vast,
verliest een
hulpmiddel in de
vormgeving van het
leven met God'*

gelovigen van alle tijden zichzelf hebben getraind. Paulus benoemt dit spanningsveld in zijn brief aan de Galaten: 'Christus heeft ons bevrijd opdat wij in vrijheid zouden leven; (...) laat u niet opnieuw een slavenjuk opleggen.' Maar ook: 'u bent geroepen om vrij te zijn. Misbruik die

vrijheid niet om uw eigen verlangens te bevredigen' (Gal. 5:1,13).

Vasten doe je door je te onthouden van datgene waarmee je je verlangens bevredigt. Voor de hand ligt om het zo in te vullen dat je een bepaalde periode niet eet, maar ook denkbaar zijn andere vormen van onthouding van iets wat in zichzelf goed is, zoals seks, televisie of social media. Hoe dan ook gaat vasten hand in hand met veroetmoediging. Een periode van vasten is een periode van intensief gebed. Vasten doe je niet omdat het gezond is: voor het lichaam of voor de geest of om spiritueel meer in balans te komen.

Misschien voeg ik vasten toch maar toe aan mijn menu dit jaar. Tijdens de veertigdagentijd, al was het alleen maar op Goede Vrijdag. Of misschien nog beter: ik maak er een levensstijl van. Beter gedisciplineerd mislukt en dan opnieuw ontdekken dat ik een Hogepriester heb, dan zorgeloos ten onder. Hoe dan ook, ik zal me in beide gevallen moeten bekeren. Ik voel het diep van binnen: ik ben stof en ik heb een Redder nodig wil het ooit met mij nog iets worden. Wat ik doe in de veertigdagentijd? Vraag het mij volgend jaar nog maar eens.

TEKST: JAN SMIT /// FOTO: GEERT FOEKENS

Meer interactie in de kerkdienst, zodat jongeren zich er meer bij betrokken voelen – om dat te bereiken is Twitter ingezet in diensten in Enschede en Deventer. In een Twitterdienst rollen reacties op stellingen in de vorm van tweets (berichten van maximaal 140 tekens via Twitter) over een projectiescherm.

De predikant kan er direct op ingaan.

In de NGK te Enschede werd op 12 februari de tweede Twitterdienst gehouden. Het thema was afgestemd op Valentijnsdag: de kunst van het liefhebben, met een centrale rol voor het Bijbelboek Hooglied. Ook in Deventer heeft het fenomeen Twitterdienst zijn intrede gedaan. Eind januari werd er één gehouden in de Samenwerkingsgemeente CGK/GKv/NGK.

Twittermomenten Voor een Twitterdienst bereidt de predikant vragen en stellingen voor over het thema van de

dienst. Daarop kan via Twitter gereageerd worden. Wie wil reageren, verstuurt een tweet met de hashtag (#) die voor de Twitterdienst is afgesproken. Aanwezigen in de dienst doen dat vanaf hun smartphones waarmee ze toegang hebben tot Twitter. Maar omdat Twitter overal beschikbaar is, kan er eveneens van buiten de kerkdienst gereageerd worden door mensen die bijvoorbeeld via internet meeluisteren. Ook via sms kunnen reacties worden gestuurd. De binnengekomen tweets en sms'jes worden – na filtering – op een scherm in de kerkzaal geprojecteerd en vervolgens

kan de predikant in de dienst à la minute op de ontvangen tweets reageren. 'In de dienst over het thema "eindtijd" heb ik gepreekt over de vier paarden in Openbaring 6,' vertelt ds. Wim van Wijk. 'Ik had de preek in tweeën gedeeld en na elk deel was er gelegenheid om door middel van tweets te reageren. Ook aan het begin van de dienst hadden we enkele Twittermomenten aan de hand van stellingen.' Voor het filteren van tweets en sms'jes wordt zowel in Deventer als in Enschede software gebruikt die is ontwikkeld door Klaas-Jan Wierenga, lid van de Samenwer-

kingsgemeente Deventer. Wierenga is van plan zijn filtersoftware aan meer kerken ter beschikking te stellen via een daarvoor te openen website. Filtering is volgens Jaap Dekker onontbeerlijk: 'We willen voorkomen dat lelijke tweets van buiten op het projectiescherm verschijnen. We hebben een regisseur die alle tweets en sms'jes op een laptop ziet. Hij bepaalt wat wel en niet door mag.'

Stabiel wifi Zowel in Deventer als in Enschede staan de jongeren centraal bij het organiseren van Twitterdiensten. 'Het is belangrijk om middel en doel niet door elkaar te halen,' benadrukt Wim van Wijk. 'Het gaat niet om het twitteren op zich, maar Twitter is een middel om iets te bereiken. De jongeren willen graag meer interactie tijdens de preek. Voor hen is een preek van vijftientig minuten best lang. In een Twitterdienst worden de toehoorders geactiveerd en met Twitter als middel sluiten we aan bij de jongerencultuur.' Ook in Enschede is het doel van de Twitterdiensten om vooral de jongeren bij de dienst te betrekken. Niet voor niets werd de meest recente Twitterdienst op de Enschedese jeugdthemazondag gehouden. In de Twitterdienst rondom Hooglied deed ds. Jaap Dekker de aftrap met een tweetal stellingen over Valentijnsdag en nodigde hij iedereen uit om 'eens' of 'oneens' te tweeten. De stelling 'op Valentijnsdag wil ik graag verast worden' lokte negentien tweets uit: dertien Twitteraars waren het met deze stelling eens. De twintig reacties die de stelling 'jongens kunnen alleen verliefd worden op mooie meisjes' opleverde, waren gelijkelijk verdeeld over 'eens' en 'oneens'. Verderop in de dienst had Dekker Twittermomenten ingebouwd naar aanleiding van de lezingen uit Hooglied en de verkondiging. Het spreekt vanzelf dat voor een goed

verloop van een Twitterdienst de techniek helemaal op orde moet zijn. 'Er moet een stabiel wifi in de kerk aanwezig zijn,' geeft Jaap Dekker aan. 'Bovendien moeten jongeren met een afgeschermd Twitteraccount van tevoren aan het account van de kerk toestemming geven om hen te volgen, anders kunnen hun tweets niet worden geprojecteerd.' Volgens Wim van Wijk moet ook duidelijk worden aangegeven hoe met de binnenkomende tweets wordt omgegaan. 'Je moet iets doen met de reacties die binnenkomen. Maar vooraf moet ook duidelijk zijn, dat niet aan alle tweets aandacht gegeven kan worden.'

Frisse toevoeging De jongeren zijn enthousiast over de Twitterdiensten. Marit Kloek en Niels de Jong uit de NGK Enschede geven allebei aan de Twitterdienst leuk gevonden te hebben. Niels stelde vooral de eens/oneens-vragen op prijs. Marit vindt het goed dat jongeren zich in de dienst op deze manier kunnen uitspreken en kijkt uit naar een volgende Twitterdienst. Mirjam Deckers uit de Deventer Samenwerkingsgemeente, die zelf betrokken was bij de voorbereiding, vindt dat jongeren in een Twitterdienst meer betrokken zijn bij de preek en wat zich verder in de dienst afspeelt dan in een gewone kerkdienst. 'Het twitteren tijdens de dienst trok veel mensen aan, omdat het zo hip is. Ook zijn veel jongeren geneigd om tijdens de preek af te dwalen, gewoonweg omdat het ze niet zo boeit. Door het twitteren raakten ze actief betrokken bij de preek. Ik zag veel tweets voorbij komen van jongeren die normaal gesproken helemaal

niet zo'n interesse tonen in de kerk, maar nu om de paar minuten een vraag aan de dominee over het onderwerp naar het scherm stuurden! Een Twitterdienst is een frisse toevoeging aan onze normale diensten, een goede afwisseling'.

Maar het zijn niet alleen jongeren die zich verheugen over de Twitterdiensten. Ook ouderen zijn positief over deze vorm van kerkdienst. Dekker: 'Ouders en grootouders reageerden enthousiast dat de jongeren zo bij de dienst werden betrokken. We hielden de Twitterdiensten op zondagmiddag en beide keren zat de kerk voller dan anders, vooral met jongeren. Ook kerkleden die thuis de dienst volgden via internet konden vrolijk meedoen met twitteren en waren enthousiast.' Op de vraag of Twitterdiensten uiteindelijk een hype zullen blijken te zijn, reageren Van Wijk en Dekker nuchter. 'Geen idee of een Twitterdienst een blijvertje is, maar dat maakt me ook niet uit,' laat Wim van Wijk weten. 'Als het op dit moment een goed hulpmiddel is, dan zeg ik: oké.' Volgens Jaap Dekker gaan de ontwikkelingen in de digitale wereld zo snel, dat het niet te voorspellen is of een Twitterdienst een lang leven beschoren is. 'Wij zullen er zeker mee doorgaan om bij jeugddiensten eens in de zoveel tijd Twitter in te zetten, zolang jongeren er ook in hun leefwereld druk mee zijn.'

Dit artikel is eerder gepubliceerd in *Opbouw*.

Dag zeggen – Dolen in rouw

In 2006 verloor **Pieter Both** zijn vrouw bij de geboorte van hun derde kind. In dit boek beschrijft hij de verpletterende ervaring van haar dood en de dagelijkse worsteling erna om het hoofd boven water te houden. Voor iedereen die te maken heeft met rouw en verdriet, biedt die boek gedachten van hoop.

144 p., € 12,90

Buijten & Schipperheijn Motief

www.buijten.nl – in de boekwinkel

BIJBELSE GASTVRIJHEID IN DE KERK

In Nederland wonen circa een half miljoen niet-westerse allochtone christenen en dit aantal neemt alleen maar toe. Zijn kerken in staat om deze mensen gastvrij te ontvangen? Om de gastvrijheid te testen hebben negen Midden Oosterse en Afrikaanse christenen in de periode januari t/m april 2012 zesentwintig kerken bezocht, in het kader van een afstudeeronderzoek van twee studenten aan de CHE. D.V. op vrijdag 15 juni vindt het symposium 'Bijbelse gastvrijheid in de kerk; grensoverschrijdend' plaats. Op dit symposium worden de resultaten van het onderzoek gepresenteerd, komt migrantenvoorganger en socioloog dr. Samuel Lee meer vertellen over dit thema en is er gelegenheid tot uitwisseling van ideeën. Het adviesbureau 'Intercultural Impact' houdt zich bezig met training en coaching van kerken en instanties die cross cultureel werkzaam (willen) zijn. Met dit onderzoek hoopt Intercultural Impact kerken beter van dienst te kunnen zijn en hen bewust te maken van het belang van cross cultureel kerk-zijn in de 21e eeuw. Voor meer informatie: www.crossculturalimpact.nl

VOORJAARSCOLLEGES AKZ+

AKZ+ wil theologie dichtbij de mensen in de kerk brengen. Dit voorjaar worden de volgende colleges gegeven:

- **Bonhoeffer:** profeet van de 21e eeuw. Wegens groot succes nu ook in Capelle aan den IJssel. Vanaf 22 maart. Met medewerking van prof. G.C. den Hertog en prof. B. Kamphuis;
- **Schepping – geloof – wetenschap.** Hoe kun je als gelovige ook geloven met je verstand? Docenten: Gert Kwakkel,

Wolter Rose en Chris Kruse. Vanaf 26 april in Amersfoort (korting voor studenten);

- **Vrije wil:** handelen mensen uit vrije wil, of zijn ze gebonden door bijvoorbeeld sociale omstandigheden, processen in de hersenen, of de voorzienigheid van God? Met Herman Selderhuis, Willem van Vlastuin, Dolf te Velde, William den Boer en Nico den Bok. Vanaf 12 april in Zwolle (korting voor studenten);
- **Congres over schatgraven in de Schrift.** Hoe kan de rijkdom van de Schrift door wetenschappelijke kennis nieuw oplichten en ook van belang zijn voor het leven van elke dag? Dat is de uitdaging voor deze dag met lezingen en workshops. Met medewerking van bijbelwetenschappers van TUA, TUK en elders. Zaterdag 28 april in Kampen.

Voor meer informatie (ook over kortingen) en aanmelden: www.akzplus.nl

STUDENT EN GEMEENTE ONTMOETEN ELKAAR

Welke plaats heeft de student in uw gemeente? Met welke vragen lopen vrijgemaakte studenten rond? Hoe kan ik als student meer investeren in de kerk? Hoe ga ik als ambtsdrager in gesprek met studenten?

Zomaar een aantal vragen waar u als ambtsdrager of jij als student mee rond kunt lopen. Graag brengen wij vraag en antwoord bij elkaar op 24 maart tijdens een Ontmoetingsdag tussen studenten en ambtsdragers uit de vrijgemaakte kerk. Deze dag heeft als thema 'Zien wij elkaar nog wel zitten?' en wordt georganiseerd door IFES-Nederland en DIENST. Graag nodigen we u hiervoor uit. Datum: 24 maart 2012 van 10.00 – 15.00 uur in de Opstandingskerk in Utrecht (GKv Utrecht Noord/West). Meer informatie: www.ifes.nl/ontmoetingsdag

INSPIRATIECONGRES CHRISTELIJKE ZORGWERKERS

Accolade Zorggroep organiseert op 3 april a.s. een inspiratiecongres voor christelijke zorgwerkers. Kernwoorden voor het congres: verbinden, beleven en inspireren. En natuurlijk ook gezelligheid en een beetje verwend worden. Het congres heeft als thema 'aangeraakt' en is toegankelijk voor alle christenwerkers in de zorg. Het congres wordt gehouden op locatie De Wijngaard, Dennenweg 2 in Bosch en Duin. Het programma vindt u op www.accoladezorggroep.nl. Informatie en aanmelding: info@accoladezorggroep.nl

UIT DE KERKEN

Beroepbaar:

- kandidaat J.M. Beute te Kampen, tel. 038-3321778, e-mail: marinusbeute@gmail.com.
- kandidaat P.A. Slager te Kampen, tel. 038-3336280, e-mail: pieterandriesslager@hotmail.com.
- kandidaat H.M. Veurink te Kampen, tel. 06-49947439, e-mail: hmveurink@gmail.com.

Aangenomen:

- Naar Bergschenhoek: J.M. Oldenhuis te Brunssum-Treebeek, die bedankte voor Zoetermeer.
- Naar Amersfoort-Oost: A.A. Kramer te Zwolle-Berkum.

Beroepen: Te Alblasserdam en te Nieuw-Lekkerland: kandidaat D.C. Meijer te Rotterdam.

Jubileum: De Groeve 15 maart vijfentwintig jaar predikant: ds. J.P. van Bruggen (1962).